ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ
THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Cilt: 13 Sayı: 69 Mart 2020 & Volume: 13 Issue: 69 March 2020
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581
Doi Number: http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2020.3985

VAN HÜSREV PAŞA KÜLLİYESİ HANI KAZI-RÖLÖVE- RESTİTÜSYON VE RESTORASYON KORUMA PROJESİ HAKKINDA BİR ARAŞTIRMA•

PROJECT WORKS OF EXCAVATION AND PROTECTION FOR VAN HÜSREV PAŞA INN

Şahabettin ÖZTÜRK**

Öz

Hüsrev Paşa Külliyesi'nin önemli bir bölümü olan Han yapısı, eski Van şehrinin güneyinde yer alır. Yapının batısında külliyenin diğer tamamlayıcı bölümleri, doğusunda Kaya Çelebi Camii bulunur. Hanın inşa kitabesi günümüzde mevcut değildir. Han yapısı, Hüsrev Paşa Vakfiyesi'nde belirtildiği gibi, H.975-M.1567 yılında külliye ile birlikte Mimar Sinan tarafından planlanarak, bölge mimarları tarafından inşa edilmiştir. Han kazı çalışmaları Kültür ve Turizm Bakanlığı kazı ruhsatnamesi ile 2010 yılında yapılarak tamamlanmıştır. Kazı çalışmalarında, hanının toprak altında kalan tüm bölümleri ortaya çıkartılmış, yapının çift han değil tek han olduğu anlaşılmıştır.

Hanın iç mekânlarının tamamı, iç avlusu ve doğu cephede, doğu yönüne aynı aks üzerinde sıralanmış simetrik mekânlar ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca, hanın güney şehir surları ile ilişkisini sağlayan moloz taş kaplamalı bir doku, yapılan kazı ile tespit edilmiştir. Yapılan kazıda envanter niteliği taşıyan herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Ancak, yapının değişik yerlerinde herhangi bir bütünlük oluşturmayan amorf özelliğinde metal parça ve parçacıkları ile çanak çömlek çini ve gülle parçaları, iki deforme olmuş pencere metal korkuluğu bulunmuştur.

Hanın bilimsel kazısı ve uygulama projeleri Yüzüncü Yıl Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü Restorasyon Anabilim Dalı Başkanlığı Dr. Öğretim Üyesi Şahabettin Öztürk tarafından yapılmıştır. Hüsrev Paşa Külliyesi Hanı'nın kazı ve belgeleme çalışmaları Van Valiliği, İl Özel İdaresi Sekreterliği'nin maddi desteği ile optik aletler kullanılarak, uzman elemanlar tarafından yapılmıştır. Rölöve çalışması dikkate alınarak külliyenin yapıldığı dönemin han mimarisi belirlenmiştir. Hüsrev Paşa Külliyesi'nin bütünlüğü içerisinde rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri uygulama ölçeğinde kazı bilimsel başkanı denetiminde hazırlanarak, Van Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurul Müdürlüğü'nce onaylanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Han, Kazı, Açık Avlu, Revak, Düz Dam.

Abstract

Inn Building, the prominent part of Hüsrev Paşa Social Complex is located on south of the Old City of Van. Other complementary parts are located in the west side and Kaya Çelebi Mosque is located in the east sides of the Building. An epitaph of the building is nonexist for the Inn currently.

The Inn has been planned and built by Sinan on 975 A.H. – 1567 A.D. besides the social complex as indicated by the The Hüsrev Paşa Foundation Charter Certificate. The Inn building's excavation works have been completed in the year of 2010 under the authorization certificate from Ministry of Culture and Tourism. It is understood that the building had been one inn instead of being double inn after all underground sections of the building were discovered during the excavation works. Entire interior rooms of the inn, interior courtyard and symmetrical rooms which were arranged in the same line towards east direction were discovered. Additionally a rubble stone covered pattern which provides connection between the inn and southern walls of the city has been discovered with said excavation. After excavations, any evidence having inventory value was not reached. However, some pieces that do not form a unity were found in various places of the building; such as amorphous quality metal pieces and particles, pots and pan pieces, two deformed metal window fences.

The Inn's scientific excavation and application projects are conducted by Dr. Şahabettin Öztürk, instructor at the Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Architecture and Design, Department of Architecture, Restoration Programme Directorate. Hüsrev Paşa Social Complex Inn's excavation and documentation works have been done by experts using optical tools in the year of 2011 under

---

• Bu makale 2018 yılında Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi tarafından düzenlenmiş olan Uluslararası Kültür, Sanat ve Toplum Sempozyumu'nda sunulan *"Hüsrev Paşa Hanı Kazı Koruma Proje Çalışması"* isimli bildirinin geliştirilmiş hali olarak yeniden hazırlanmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Restorasyon Ana Bilim Dalı Başkanlığı. Tuşba/Van, Türkiye, e-posta: sahozturk13@gmail.com

the support of Provincial Special Administration of the Van Governorship. The period architecture of which the social complex had built accordingly, have been determined according to the building survey. Within the Hüsrev Paşa Social Complex's unity, projects of building survey, restitution and restoration have been prepared under the supervision of scientific head of the excavation and have been approved by Regional Protection Board for Van's Cultural Heritage.

Keywords: Inn, Excavation, Uncovered Courtyard, Portico, Flat Roof.

1. GİRİŞ

Van Kalesi'nin güneyinde yer alan yaklaşık 365.000 m²lik Eski Van Şehri'nin Urartular döneminde ne şekilde kullandığına dair tarihi belge ve herhangi bir iz bulunmamaktadır. Van Kalesi'nin konumu ve üzerinde yer alan Urartu mezar ve diğer yapıları dikkate alındığında Eski Van Şehri'nin bulunduğu alanın sivil yapılaşma için kullanıldığı düşünülmektedir.

Tarihi şehrin doğu, güney ve batısı surlarla, kuzeyi ise Van Kalesi ile çevrelenmiştir. Şehir surları 5.30 m. kalınlığında, yüksekliği değişmekle birlikte yaklaşık 11.00 m.dir. Surların doğusu 650 m., batısı 900 m., güneyi ise 890 m. uzunluğunda çift sıra ortası su dolu hendekle inşa edilmiştir (Şekil 1,2).

Belli aralıklarla dışa taşkın 70 adet kule ile şehir surları desteklenmiştir. Bu kulelerden bazıları; Sultan Velet Kulesi, Şah Kulesi, Tophane Kulesi, Ali Paşa Kulesi'dir. Şehrin girişi surlarda açılan dört kapı ile sağlanmaktadır (Şekil). Bunlardan biri doğu surlarının kuzey köşesinde Tebriz Kapısı, diğeri batı surlarının kuzey köşesinde yer alan Yalı *(İskele)* Kapısı, diğer ikisi ise güney surlarının üzerinde yer alan Orta Kapı *(Yeni Kapı)* ile Saray *(Uğrun)* Kapısı'dır (Öztürk, 2001, 207-210).

Eski Van Şehri, topografik olarak az eğimli bir yapıya sahiptir. Arazinin eşyükselti eğrileri kuzeyden bir uçurum gibi aşağıya doğru inen kayalıkların dibinden, önce doğu-batı yönüne, sonra güneye, kuzeye ve tekrar güneye doğru kıvrılıp genişleyerek devam eder.

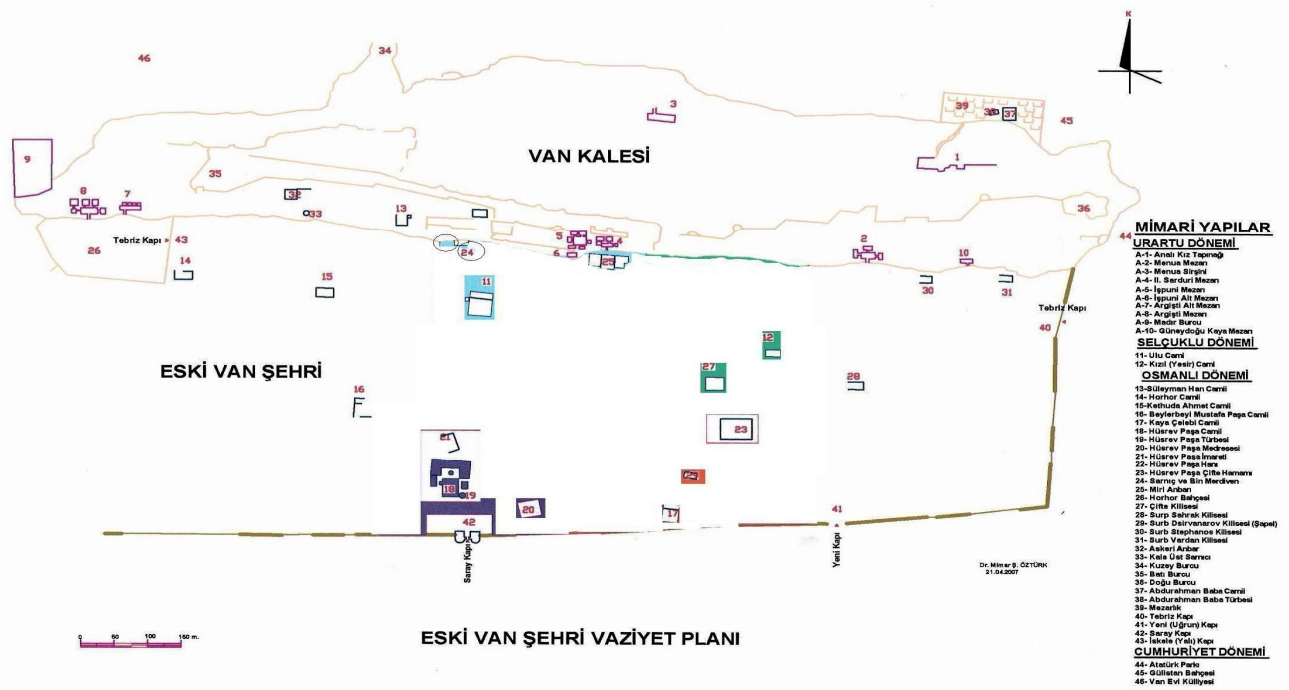

Şekil 1. Van Kalesi-Eski Van Şehir Planı (*Ş. Öztürk)*

Şehirde Türklerle Ermeniler yan yana, iyi komşuluk ilişkisi içinde yüz yıllarca birlikte kardeşçe yaşamışlardır. Şehrin doğu bölgesinde Ermeniler, kuzeybatı köşesinde Kürtler, orta kısımlarında ise Türkler ağırlıklı olarak yaşamışlardır (Günel, 1993, 41-48). 1655 yılının ortalarında bölgeyi gezen Evliya Çelebi, şehrin 10 mahallesinin olduğunu, bunun üç mahallesinde Ermeni halkın diğer mahallerinde ise Müslüman halkın oturduğunu anlatmıştır. Bu mahallelerden bazıları; Paşa Mah., Horhor Mah., Ulu Cami Mah., Soluk Mah., İskele *(Yalı)* Mah., Orta Kapı Mah. ve Tebriz Kapı Mahallesi'dir.

Şehirde iki katlı düz toprak damlı kâgir *(kerpiç ve yonu taş, kireç ve cibis harcı)* malzemeden inşa edilen toplam 8.800 ev bulunduğu, kalede ise üç yüz kadar yeniçeri, topçu ve cebecilere ait evlerin olduğunu

belirtilmiştir (Çelebi, 1993, 354,355). Şehrin nüfusunun büyük bir bölümünü Müslümanlar oluşturmakla birlikte yıllara bağlı olarak nüfusun sürekli değiştiği çeşitli kaynaklarda görülmektedir.

Şekil 2. Eski Van Şehri ve Kalesi Uydu Genel Görünüşü *(Anonim)*

Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyıldan itibaren hissedilmeye başlanan gerileme belirtileri, Van'da da kendim göstermiş, yöredeki devlet adamlarının merkezi idareyle bağlarının zayıfladığı görülür. Bu dönemde, Avrupa devletleri tarafından kışkırtılan gayrimüslim etnik azınlıklar arasında başlayan huzursuzluk, anarşiyi canlandırmıştır. XIX. yüzyıl sonuna kadar Van'da Ermeni halkı ile sürdürülen ortak yaşam, yabancı misyonerlerin tahriki sonucu sona ermiştir. 1915 yılında Ruslar tarafından işgal edilen kent, 1918'de geri alındığında tamamen harap bir duruma gelmiş ve terk edilmiştir. Şehir, Cumhuriyet Dönemi'nde bahçelik kısmında yeniden şekillendirilmiş ise de bugün artık "Eski Van" tabiri ile andığımız, sur içindeki kısmı, geçmişteki canlılığını kaybetmiş ölü bir kent durumundadır (Ünal, 1995, 107,458).

1915-1918 Rus-Ermeni işgali sırasında Eski Van Şehri içinde yer alan tüm mimari yapılar yakılıp yıkılarak yok edilmiştir. Bu tarihten 2012 yılına kadar doğanın ve diğer her türlü olumsuz koşulların etkisi altında büyük bir bölümü yıkılan mimari yapılardan biri de Hüsrev Paşa Külliyesi'nin önemli bölümü olan han yapısıdır (Şekil 1-3).

Külliyenin doğusunda ve ayrık nizamda inşa edilen hanın, plan ve diğer mimari özellikleri hakkında herhangi bir çizim ya da bilgi yoktu. Van Valiliği'nin girişimi ve Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın ilgili birimlerinde izin alınarak, Van Müze Müdürlüğü başkanlığında kazı çalışmaları yapılarak ortaya çıkan mimari veriler yardımı ile hanın rölöve, restitüsyon ve restorasyon uygulama projeleri ilk defa hazırlanmıştır.

Şekil 3. Hüsrev Paşa Külliyesi Han Genel Görünüşü ***(Anonim)***

2. HÜSREV PAŞA HANI

2.1. Konum ve Tarihçesi

Hüsrev Paşa Külliyesi'nin bir birimi olarak inşa edilen han, Van İli, Eskişehir Mahallesi, 164 Pafta, 611 Ada, 19 Parsel de yer almaktadır. Hüsrev Paşa Hanı, 10.12.1993 tarih ve 1405 sayılı karar ile Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıkları Kurul Müdürlüğü tarafından *"Anıt"* niteliğinde kültür varlığı olarak tescil edilmiştir. Han, külliyenin güneydoğusunda güney-kuzey istikametinde zemine yerleştirilmiştir. Günümüzde hanın tüm örtü sitemi ile iç ve beden duvarlarının 3/2 tamamıyla yıkılmıştır. Yapının günümüzdeki mevcut bölümleri ise kısmen de olsa ayakta kalma mücadelesi vermektedir (Şekil 1,3,4).

Seyyahlar ıssız yollarda yolculuk etmiş, han ve kervansaraylarda da konaklamış ancak hiçbirisi ciddi olarak bu tarihî yapıların durumu, mimarî özelliği ve işlevleri hakkında ayrıntılı bilgiye retlanmamıştır. Sadece, T. Deyrole, Tatvan'dan Van'a doğru yolculuk yaparken barınmak zorunda kaldığı han ve kervansaraylardan bahseder. Fakat bu yapılar, devletin o günkü şartlarda içinde bulunduğu ekonomik zorluklar sebebiyle bakımsız kalmışlardır.

Deyrolle, kervansarayda dolaşırken buraya sığınan ve soğuk ile açlıktan ölen hayvanların iskeletini gördüğünü belirtir. Seyyah bu eserlerin kaderine terk edilmesini anlayamadığını ifade eder (Mangaltepe, 2005, 239). Beylerbeyi Hüsrev Paşa tarafından XVI. yüzyılda inşa edilen han, dikdörtgen planlı, taş ve tuğla kullanılarak inşa edilen han, doğu batı eksenine zemine kurulmuştur. Bir avlu etrafını çeviren revaklar ve bunların gerisinde mekânların varlığı prensip olarak, Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve son olarak da Osmanlı kervansaraylarında devam etmiştir.

Anadolu Selçukluları'nda bir avlu etrafında sıralanan revaklar gerisinde mekânların yer aldığı avlunun bir kenarı boyunca da ahır mekânı eklenmiştir; bütün Sultan hanlarında bu plan şeması, esası bozmayacak farklarla uygulanmıştır.

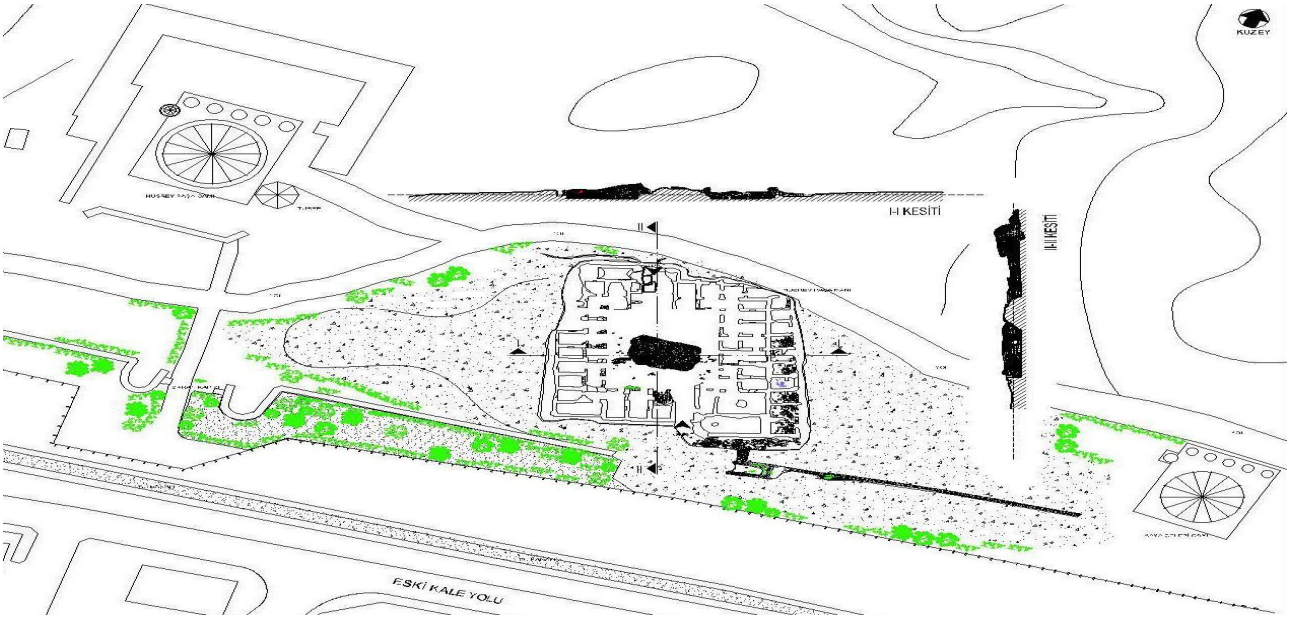

Şekil 4. Hüsrev Paşa Külliyesi Han Rölöve Vaziyet Planı *(Ş. Öztürk)*

Bu özellik Osmanlı kervansaray mimarisine bir köprü teşkil etmiş ve etkilemiştir. Son yıllarda yapılan kazılar ve yüzey temizliği ile ana konturları ortaya çıkartılan han orta avlu etrafında yerleştirilen ahır ve oda şeklinde düzenlenmiş nişli ocaklı hücreleriyle meydana gelen han, Osmanlı geleneksel han mimarisinin tipik bir örneğidir (Şekil 3-6). Revaklı avlu gerisinde misafirler ve yolcular için müstakil mekânlar sıralanırken insanlarla hayvanlar arasında kesin bir mekân ayrılığı göz önünde tutularak, nefler halinde müstakil ahırlara yer verildiği anlaşılmaktadır.

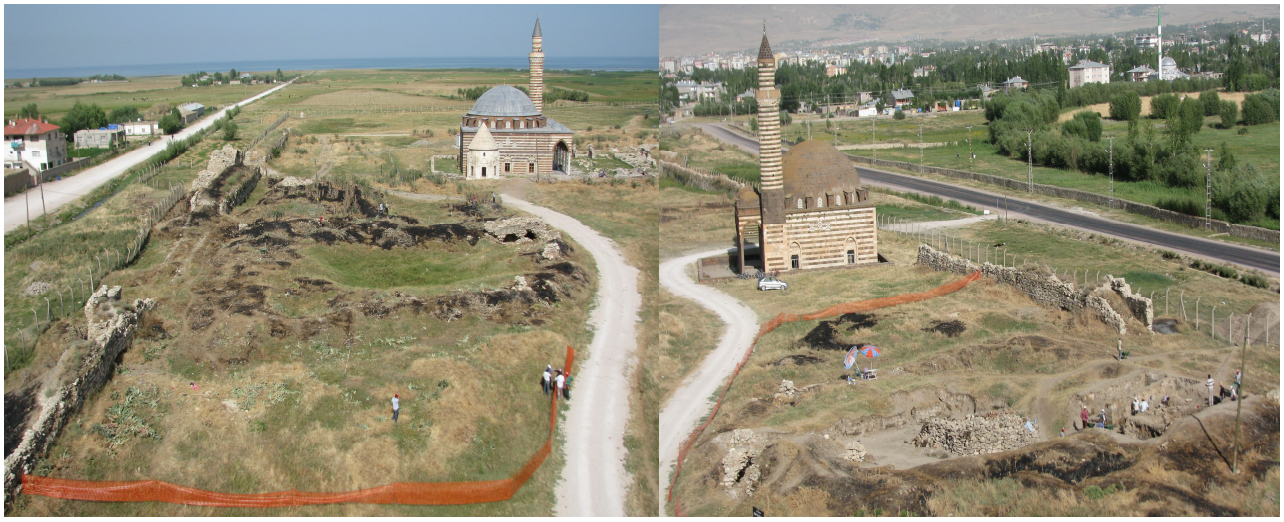

Şekil 5,6. Hüsrev Paşa Külliyesi Han Batı ve Doğu Genel Görünüşü *(Ş. Öztürk)*

Osmanlı döneminde inşa edilen han ve kervansaraylar hakkında araştırma ve inceleme yapan araştırmacılar mimari form ve fonksiyonel yapısı dikkate alınarak üç ayrı grup içerisinde değerlendirilmiştir. Bunlar; 1- Menzil Hanları, 2-Kent İçi Hanları ve 3-Külliye Kervansaraylarıdır (Usta, G. K. 1994, 128).

Van Hüsrev Paşa Külliyesi Hanı mimari plan ve biçim özellikleri dikkate alındığında, *"Tek Katlı Ortada İç Avlulu ve Kent içi Hanlar "* grubu içerisinde değerlendirmek mümkündür (Şekil 4-6).

Hanın inşa kitabesi günümüzde mevcut değildir. Han, Hüsrev Paşa Vakfiyesi'nde belirtildiği gibi, H. 975-M. 1567 yılında külliyenin diğer tamamlayıcı bölümleri ile birlikte Mimar Sinan tarafından planlandığı, yapının uygulaması ise bölge mimar ve yerel ustalar tarafından yapılmıştır (Öztürk, 2018, 1590-1596).

2. HÜSREV PAŞA HAN KAZI ÇALIŞMALARI

Hüsrev Paşa Külliyesi'nin önemli bir bölümünü oluşturan han yapısı, kazı çalışmaları Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 13.04.2010 tarih ve 78123 sayılı kazı ruhsatnamesi ile 07.07-15.10.2010 tarihleri arasında yapılarak tamamlanmıştır (Öztürk, 2010, 13-35).

Şekil 7,8. Hüsrev Paşa Külliyesi Han Kazı Görünüşleri ***(Ş. Öztürk)***

Kazı çalışmaları, Van Müze Müdürlüğü başkanlığında, Dr. Mimar-Sanat Tarihçisi Öğretim Üyesi Şahabettin Öztürk'ün bilimsel sorumluluğunda; *Kazı Başlangıç Raporu*, dört *Ara Raporu* ve *Kazı Sonuç Raporu* hazırlanarak başarılı bir şekilde sonuçlanmıştır. Kazının tüm finansmanı ise Van Valiliği İl Özel İdaresi Sekreterliği tarafından sağlanmıştır (Şekil 7,8).

Başlangıç Raporu 07.07.2010, I. Ara Raporu 23.07.2010, II. Ara Raporu 06.08.2010, III. Ara Raporu 25.08.2010, IV. Ara Raporu 15.09.2010 ve Sonuç Raporu 15.10.2010 belirlenen tarihler arasında üç kalifiye ve 20 düz işçinin katılımıyla yapılarak tamamlanmıştır. 07.07.2010 tarihinde başlatılan *"Hüsrev Paşa Külliyesi Han Kazısı"* 20.09.2010 tarihine kadar 20 işçi bu tarihten sonra 10 işçi olarak devam edilerek, 06.10.2010 tarihinde çalışmalar tamamlanmıştır.

Şekil 9,10. Hüsrev Paşa Külliyesi Han Kazı Doğu ve Batı Görünüşleri ***(Ş. Öztürk)***

Kazı çalışmalarında, hanının toprak altında kalan tüm bölümleri ortaya çıkartıldığında yapının tek hanlı bir plan düzenlenmesine sahip olduğu tespit edilmiştir (Şekil 7-10). Hanın iç mekânlarının tamamı, iç avlusu ve doğu cephede doğu yönüne aynı aks üzerinde sıralanmış simetrik mekânlar ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca, hanın güney şehir surları ile ilişkisini sağlayan moloz taş kaplamalı bir doku, yapılan kazı ile tespit edilmiştir. Hanın batı beden duvarlarının çevre ile ilişkisi belirlemek amacıyla için çevre kazı çalışması yapılmıştır (Öztürk, 2018, 1590-1611).

Şekil 11,12. Hüsrev Paşa Külliyesi Han İç Avlu ve İç Mekan Kazı Görünüşleri ***(Ş. Öztürk)***

Kazılar ile ortaya çıkarılan mekânların mevcut yüksekliği zemin kotundan itibaren yaklaşık 1.50 m.dir. Üst örtüsü tümüyle yıkılmış olan han yapısının duvarları 2/3 oranında sağlam olarak ortaya çıkarılmıştır. Avlunun tamamı moloz taş kaplamalı olup, yer yer tahribat ve seviye düzensizliği söz konusudur (Şekil 7-16).

Şekil 13,14. Hüsrev Paşa Külliyesi Han Kazı Görünüşleri ***(Ş. Öztürk)***

Şekil 15,16. Hüsrev Paşa Külliyesi Han İç Mekan Kazı Görünüşleri ***(Ş. Öztürk)***

Yapılan kazıda envanter niteliği taşıyan herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Ancak, yapının değişik yerlerinde herhangi bir bütünlük oluşturmayan amorf özelliğinde metal parça ve parçacıkları ile çanak çömlek çini parçaları, gülle iki deforme olmuş pencere metal korkuluğu tespit edilmiştir (Şekil 17-20).

Şekil 17,18. Hüsrev Paşa Külliyesi Han Kazısında Çıkan Seramik ve Metal Görünüşleri ***(Ş. Öztürk)***

Şekil 19,20. Hüsrev Paşa Külliyesi Han Kazısında Çıkan Pohrek ve Yuvarlak Taş Görünüşleri ***(Ş. Öztürk)***

3. PROJE UYGULAMALARI

Hüsrev Paşa Külliyesi'nin önemli bir yapısı olan hanın belgeleme çalışmaları, Van Valiliği İl Özel İdaresi desteği ile optik aletler ile uzman elemanlar 2011 yılında yapılmıştır. Rölöve çalışması dikkate alınarak külliyenin yapıldığı dönemin han mimarisi araştırılarak Hüsrev Paşa Külliyesi'nin bütünlüğü içerisinde rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri uygulama ölçeğinde kazı bilimsel başkanı denetiminde hazırlanarak, Van Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurul Müdürlüğü'nce onaylanmıştır.

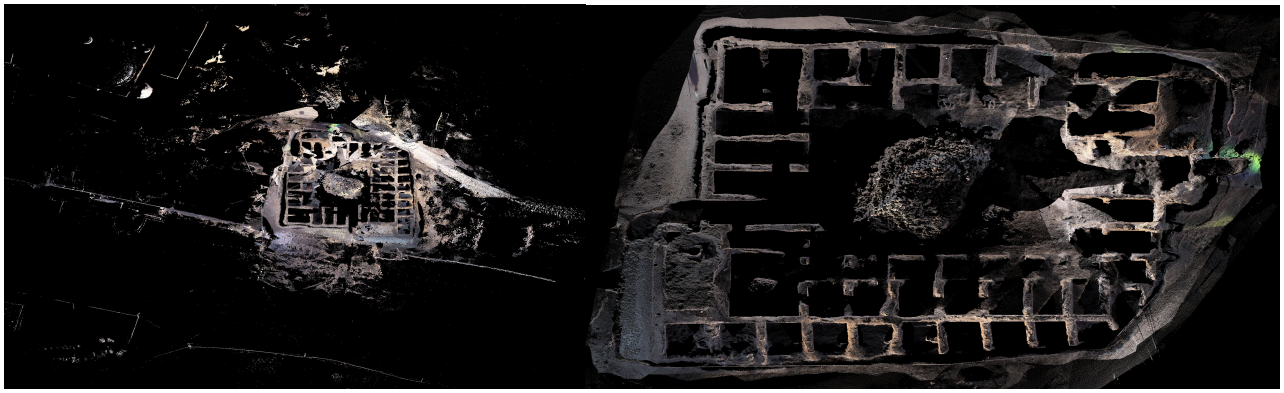

Şekil 21,22. Hüsrev Paşa Külliyesi Hanı 3 Boyutlu Nokta Bulutu Görünüşleri ***(Ş. Öztürk)***

Belgeleme (rölöve) çalışmaları 13.05.2011 ve 29.05.2011 tarihleri arasında *Trımble Gx 3d Scanner* cihazı kullanılarak yapılmıştır. Farklı istasyonlarda taranan üç boyutlu nokta bulutları birleştirilerek orto-foto *(fotogrametrik)* görüntüler elde edilmiştir. Optik aletin kullanılmasının da imkânsız olduğu alanda ise ölçümler genel koordinat sistemine bağlanmak kaydı ile basit aletler *(metre)* kullanımı ile gerçekleştirilmiştir.

Elde edilen bu veriler doğrultusunda rölöve restitüsyon ve restorasyon projeleri yeniden hazırlanmıştır (Şekil 21-36).

Belgelemede Nikon D300 *(12 megapixel)* fotoğraf makinesi, 12-24 mm, 18-200 mm ve 10 mm nikon objektifler farklı yönlerden yaklaşık 2500 adet fotoğraf çekilerek kullanılmıştır. Mimari belgeleme/rölöve çalışmasını gerçekleştiren ekip; Şahabettin Öztürk, *(Dr. Mimar-Sanat Tarihçisi)*, Kıyas Tokmeci *(Mimar)*, Erhan Yalım *(Mimar)* ve Melek Akçadoğan *(Mimar)*.

Şekil 23. Trımble Gx 3D Scanner Görünüşü

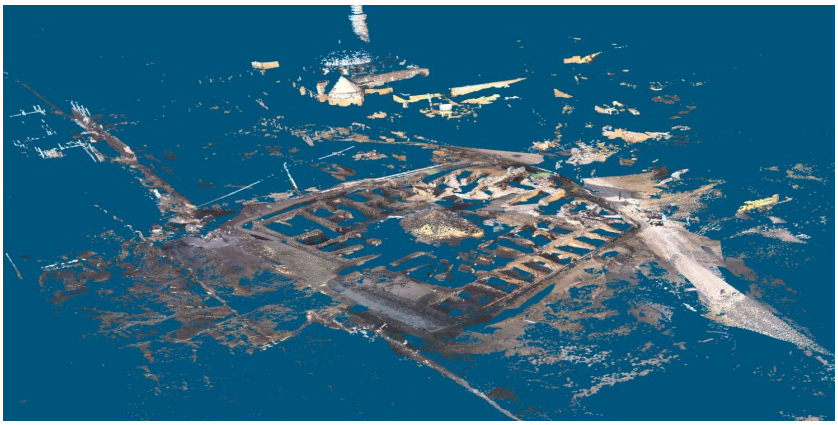

Şekil 24. Hüsrev Paşa Külliyesi Han 3 Boyutlu Nokta Bulutu Görünüşü *(Ş. Öztürk)*

3.1. Rölöve

3.1.1.Rölöve Analitik Analiz Projesi (Şekil. 47-55).

3.1.2.Rölöve Malzeme Analiz Projesi

3.1.3.Rölöve Hasar Analiz Projesi

Şekil 25. Hüsrev Paşa Külliyesi Hanı Rölöve Malzeme ve Hasar Analiz Lejadı *(Ş. Öztürk)*

Şekil 26,27. Hüsrev Paşa Külliyesi Hanı Trımble Gx3D Scanner İle Alan Çalışma Görünüşleri *(Ş. Öztürk)*

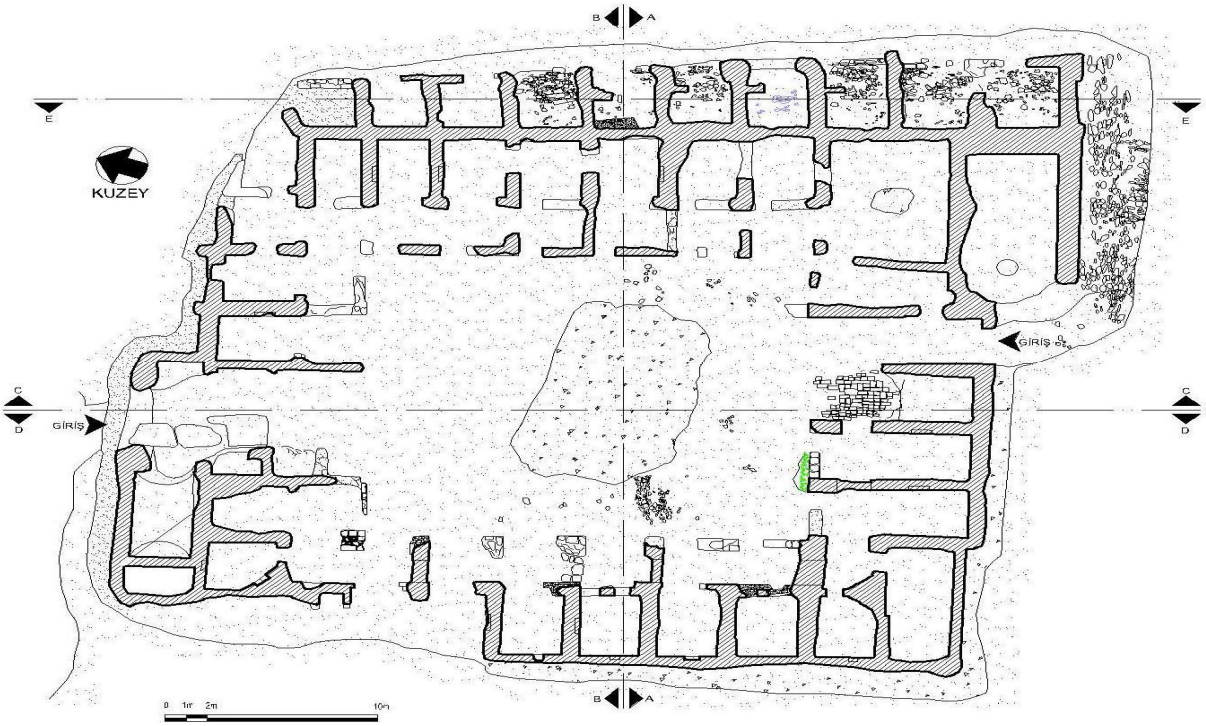

Şekil 28. Hüsrev Paşa Külliyesi Hanı Rölöve Planı *(Ş. Öztürk)*

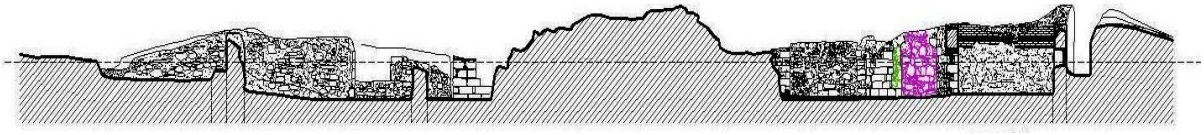

Şekil 29. Hüsrev Paşa Külliyesi Hanı A-A Kesiti *(Ş. Öztürk*

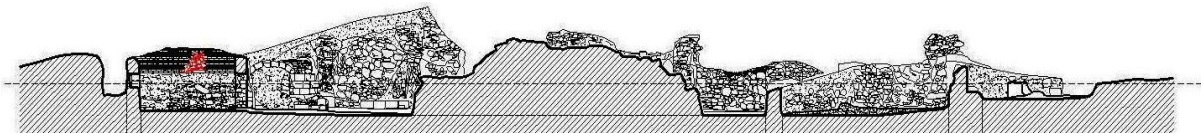

Şekil 30. Hüsrev Paşa Külliyesi Hanı B-B Kesiti *(Ş. Öztürk)*

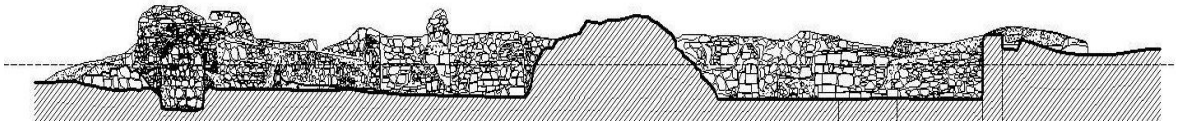

Şekil 31. Hüsrev Paşa Külliyesi Hanı C-C Kesiti *(Ş. Öztürk)*

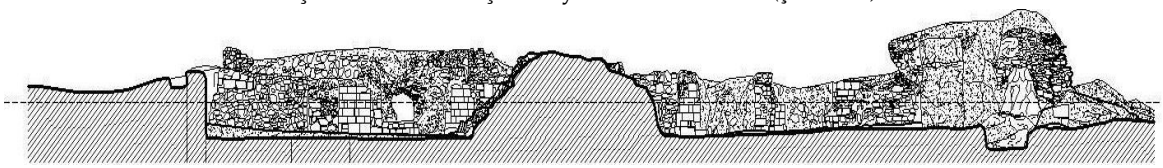

Şekil 32. Hüsrev Paşa Külliyesi Hanı D-D Kesiti *(Ş. Öztürk)*

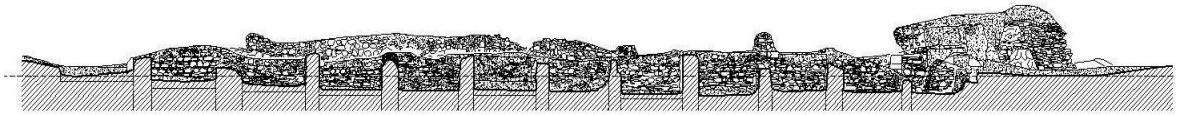

Şekil 33. Hüsrev Paşa Külliyesi Hanı D-D Kesiti *(Ş. Öztürk)*

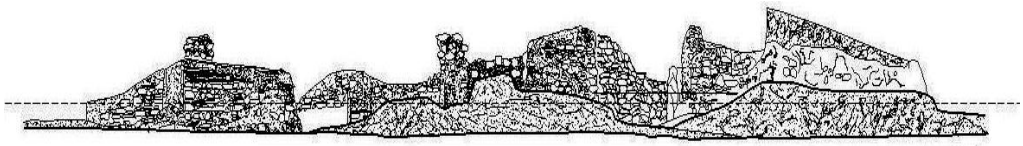

Şekil 34. Hüsrev Paşa Külliyesi Hanı Rölöve Kuzey Cephesi (*Ş. Öztürk*)

3.2. Restitüsyon

3.2.1. Mevcut Yapı Bölümleri *(Özgün Yapı Doku)*

3.2.2. Mevcut Yapı İzleri İle Tamamlana Yapı Bölümleri

3.2.3. Belgeler ve Yapı İzi İle Tamamlana Yapı Bölümleri

3.2.4. Mimari Gereklilikle ve Yapı İzi İle Tamamlana Yapı Bölümleri

3.2.5. Bölgedeki Yapılar İle Karşılaştırma Yapılarak Tamamlanan Yapı Bölümleri

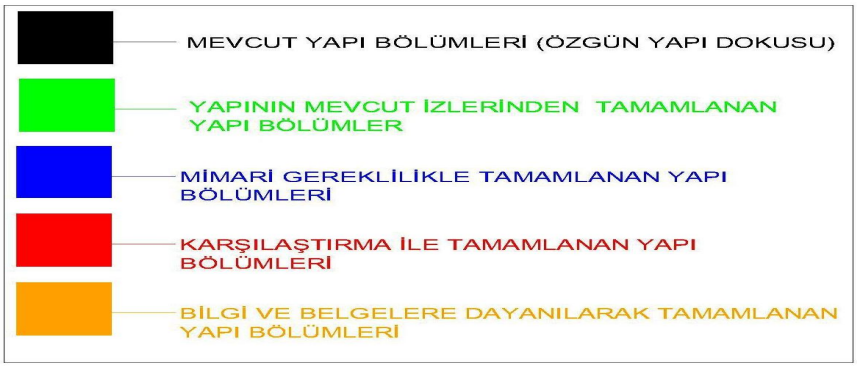

Şekil 35. Hüsrev Paşa Külliyesi Hanı Restitüsyon Lejandı (*Ş. Öztürk*)

3.3. Restorasyon

3.3.1. Restorasyon Projesi

3.3.1. Restorasyon Müdahale Projesi

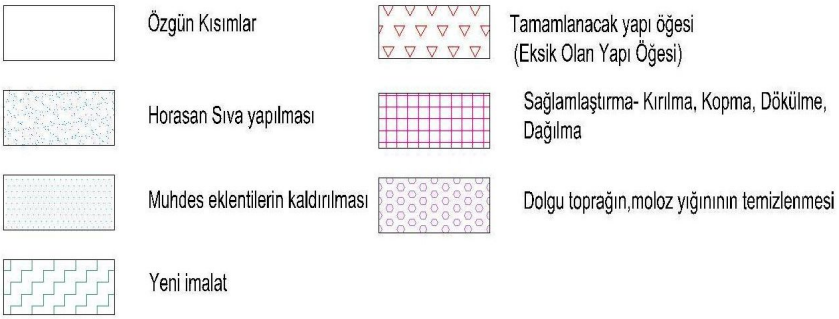

Şekil 36. Hüsrev Paşa Külliyesi Hanı Restorasyon Müdahale Lejandı (*Ş. Öztürk*)

3.4.Rapor ve Fotoğraf Albümü

3.4.1.Koruma Raporu

3.4.2.Fotoğraf Albümü (Öztürk, 2017, 16-64)

4. YAPININ İNCELENMESİ

4.1. Plan

Hüsrev Paşa Külliyesi Hanı'nın toprak altında kazı ile ortaya çıkarılan planda, yapının çift han değil tek han plan düzenlenmesine sahip olduğu tespit edilmiştir. Han yapısı genel hatları ile 40.15x46.09 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı tek katlı ve iç avlulu bir düzenlenmeye sahiptir. Hanın güneydoğu köşesi dışındaki diğer üç köşesi içe doğru kademeli olarak tasarlanmıştır (Şekil 37).

Hanın güney şehir surları ile ilişkisini sağlayan moloz taş kaplamalı bir doku, yapılan kazı ile tespit edilmiştir. Kazılar ile ortaya çıkarılan mekânların mevcut yüksekliği zemin kotundan itibaren yaklaşık 1.50 m.dir. Üst örtüsü tümüyle yıkılmış olan hanın duvarlarının 2/3 oranında sağlam olarak ortaya çıkarılmıştır. Hüsrev Paşa Hanı'na giriş iki ana kapı ile sağlanmaktadır. Söz konusu ana kapılar kuzey ve güney duvarlarının orta bölümünde yer almaktadır. Kuzey ana giriş kapısının doğu tarafında biri büyük diğer ise daha küçük oda yer almaktadır. Bu mekânların kuzey cephe yapılanmaları aynı mimari özelliktedir. Bu odaların doğu aksı 3.52 m.lik güneye doğru iç kademeleme meydana gelmiştir. Hanın kuzeydoğu köşesi pahlı olarak şekillenmiştir (Şekil 37).

Hanın doğu cephesi kuzeyden güneye doğru büyüyerek devam 10 ayrı bağımsız odadan meydana gelmiştir. Odaları doğu cephe mimari özellikleri aynı mimari özellikte olmasına karşın, iç mekân ölçüleri birbirinden oldukça farklıdır. Dışa tamamıyla açık bu mekânlar dükkân ya da ahır olarak tasarlandığı düşünülmektedir. Kuzey cephesinin ortasında dışa 1.00 m. çıkıntılı ve 4.89x5.10 m. ölçülerinde ana giriş bölümü yer almaktadır. Sivri bir kemer nişi içerisinde yer alan çift kanatlı giriş kapısı, 1.90 m. genişliğinde yuvarlak basık bir kemerle 3.88x10.69 m. ölçülerindeki kuzey güney istikametindeki mekâna girilir. Giriş mekânını üzeri sivri beşik tonoz ile örtülü olup, doğu ve batı duvarında dört adet farklı derinlik ve genişlikte üzeri yuvarlak beşik tonoz örtülü toplam sekiz niş yer almaktadır. Bu giriş mekânının kuzeybatı köşesinde yer alan niş içerisinde bir kapı ve pencere yer almaktadır. 0.70 m. genişliğindeki tek kanatlı kapı yardımıyla 2.78x5.49 m. ölçülerindeki dikdörtgen planlı üzeri yuvarlak beşik tonozlu doğu batı istikametine gelişen mekâna giriş sağlanır (Şekil 37).

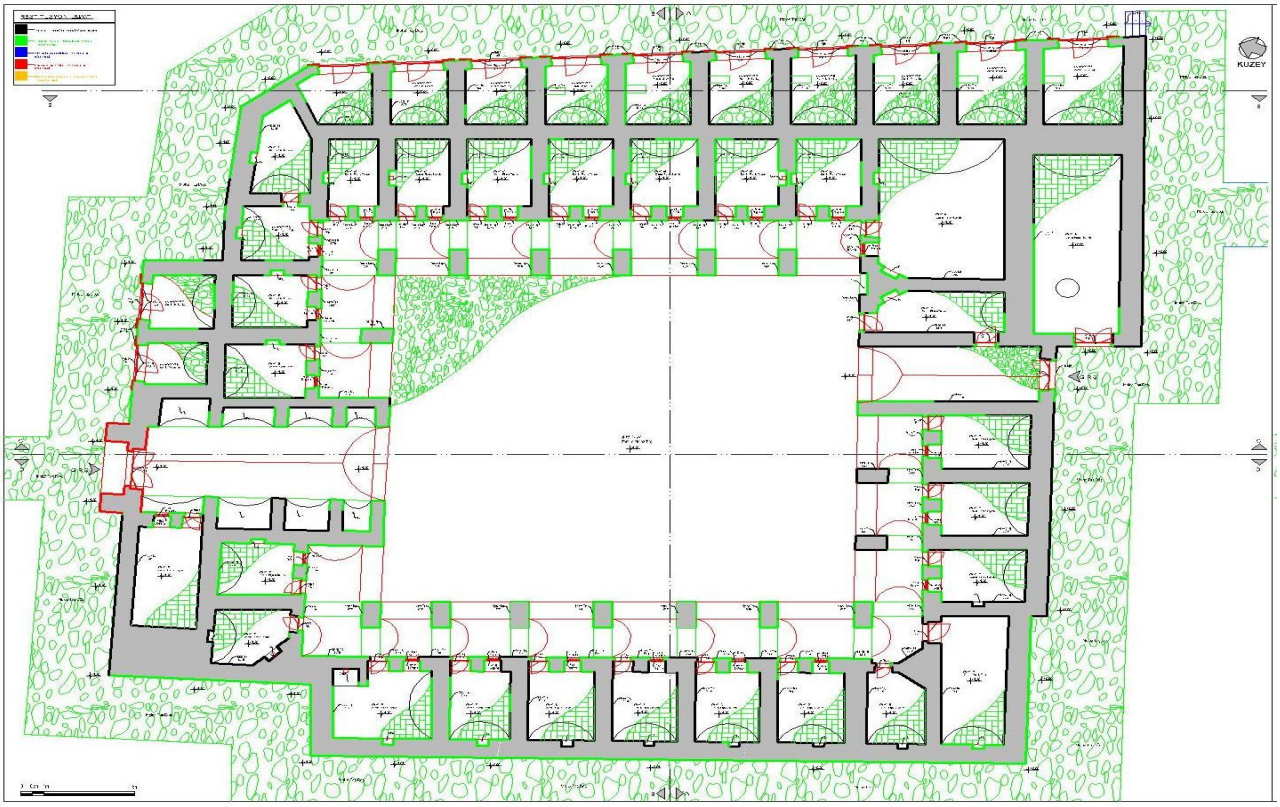

Şekil 37. Hüsrev Paşa Külliyesi Han Planı ***(Ş. Öztürk)***

Şekil 38,39. Hüsrev Paşa Külliyesi Hanı Kazı Çalışmaları Genel Görünüşleri *(Ş. Öztürk)*

Han giriş mekânın kuzeyden doğrudan üzeri açık iç avluya girilir. Avlu, 18.07x20.72 m. ölçülerindedir. Avlunun doğu ve batı bölümlerini tümü, kuzey ve güney bölümlerinin ise bir bölümü 0.80x1.40 m. ölçülerinde 17 adet kemer kaide üzerinde gelişen 2.88 m. genişliğinde sivri kemerli revaklar ile içten çevrelenmiştir. Kemer kaideleri beden duvarına 1.64 m. genişlikteki kemerler ile desteklenmiştir. İç avlu revaklara paralel iç mekânlar yuvarlak beşik tonozlar yardımıyla geçilmektedir (Şekil 37-39).

Avlu mekânının doğusundaki revakların arkasında yer alan ve güney kuzey aksına paralel sıralanan yedi ayrı mekâna 0.70 m. genişliğindeki tek aknatlı ahşap kapı yardımıyla girilir. Bu mekânlar 2.82x3.71 m. ölçülerindeki dikdörtgen planlı üzeri yuvarlak tonoz ile örtülüdür. Kuzey doğudaki iki mekânın genişliği daha az olmak kaydıyla tüm mekânlar benzer mimari özellikle ve giriş kapısının yanıda 0.55 m. genişlikte bir pencere ile bir ocak bu mekânlarda yer almaktadır (Şekil 37-39).

Avlunun kuzeydoğu bölümünde yer alan üç mekân 2.93x3.55 m. ölçülerinde, doğu bölümündeki mekân mimari öelliklerinde olup, kuzeydoğu köşesindeki mekânın doğu duvarında yer alan bir kapı yardımıyla üzeri doğu batı yönünde gelişen 2.34 m. genişliğinde 5.13 m. uzunluğunda beş köşeli üzeri beşik tonoz örtülü başka bir mekana girilir. Avlunun kuzeybatı bölümünde yer alan iki mekândan doğudaki 2.97x3.25 m. ölçülerinde diğer mekân mimari düzenlenmesine uygun olarak bir kapı bir pencere ve bir ocak nişinden oluşmaktadır. Batıdaki mekânda pencere mevcut olmayıp, mekânın kuzeybatı köşesi pahlı olarak düzenlenmiş ve pah içerisine bir ocak nişi ile kuzey duvarında ise bir niş yerleştirilmiştir (Şekil 37-41).

Şekil 40,41. Hüsrev Paşa Külliyesi Hanı Tandır ve Ocak Nişi Görünüşleri *(Ş. Öztürk)*

Avlunun batı revakının arkasında aynı düşey aks üzerinde yer alan yedi ayrı mekanın kuzeybatısındaki mekan diğer mekanlara göre daha büyük 3.72x4.35 m. ölçülerinde, güneybatı köşesindeki mekan ise en küçük 2.57x3.92 m. ölçülerinde ve güneydoğu köşesi ise pahlı olarak planlanmıştır. Ortada yer alan diğer beş mekan ise aynı mimari özellikle 2.95x3.87 m. ölçülerinde olup, batı duvarının ortasında ise bir ocak nişi vardır (Şekil 37).

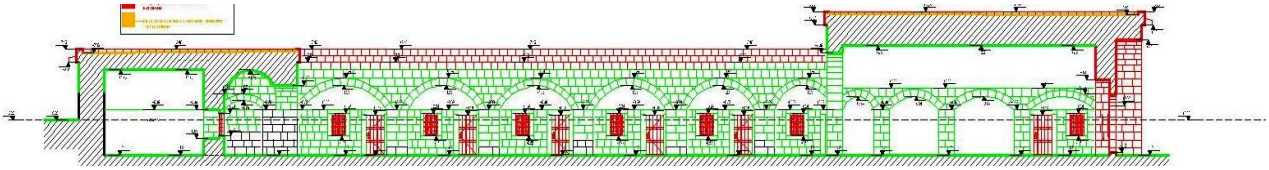

Şekil 42. Hüsrev Paşa Külliyesi Hanı D-D Kesiti ***(Ş. Öztürk)***

Açık avlunun güneybatısında yer alan üç adet kemer ravakının arkasında yer alan 2.95x3.96 m. ölçülerindeki mekanların üzeri kuzey güney yöne gelişen yuvarlak beşik tonoz ile örtülü olup, sadece en batıdaki mekanın batı duvarı ortasında bir niş vardır. Avlunun güneydoğu köşesinde yer alan 0.95 m. genişliğindeki kapı ile 5.54x7.77 m. ölçülerindeki dikdörtgen planlı mekana geçiş sağlanır. Bu mekânın üzeri doğu batı istikametinde gelişen yuvarlak beşik tonoz örtülü olup giriş kapısının batısında bir pencere, kuzey duvarında bir niş ve kuzeybatı köşesindeki pahlı alana bir niş yerleştirilmiştir (Şekil 37).

Avlunun güneybatı köşesinde yer alan 0.95 m. genişliğindeki kapı ile 2.97x7.05 m. ölçülerindeki dikdörtgen planlı mekâna geçiş sağlanır. Bu mekânın üzeri doğu batı istikametinde gelişen yuvarlak beşik tonoz örtülü olup herhangi bir pencere yoktur. Bu mekânın batı duvarının ortasında yer alan bir niş mevcuttur. Avlunun güneyinde yer alan güney tali çıkış kapı bölümü iç cephe revakları ile aynı aks üzerinde 2.95x8.02 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı kuzey güney istikametinde gelişen yuvarlak beşik tonoz ile örtülüdür. Bu mekânın doğu duvarına açılan 0.85 m. genişliğindeki bir kapı yardımıyla 2.28x5.59 m. ölçülerindeki kuzey güney yönünde çalışan yuvarlak beşik tonoz ile örtülüdür. Bu mekânın kuzeybatı köşesindeki bir kapı yardımıyla açık avluya geçiş sağlanır. Mekânın kuzeydoğu köşesi pahlı olarak düzenlenmiş ve pah içerisine bir niş yerleştirilmiştir (Şekil 37).

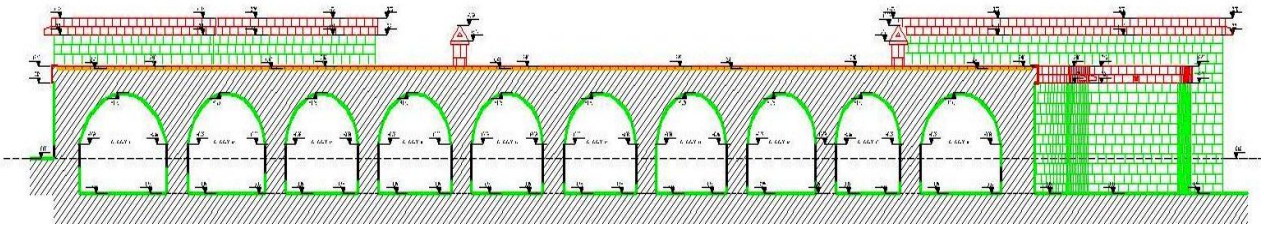

Şekil 43. Hüsrev Paşa Külliyesi Hanı E-E Kesiti ***(Ş. Öztürk)***

Güney tali çıkış kapısı 1.55 m. genişlikte çift kanatlı ahşap bir kapı ile dışarıya çıkış sağlanır. Güney giriş kapısının doğusunda yer alan 1.57 m. genişliğindeki çift kanatlı kapı yardımıyla 3.78x9.85 m. ölçülerindeki dikdörtgrn planlı mutfak (servis) bölümüne girilir. Mutfak bölümü doğu batı yönünde gelişen yuvarlak beşik kemerli bir tonoz ile örtülüdür (Öztürk, 2018, 1590-1611). Mutfağın ortasında güneybatı bölümünde mekânın ortasında yaklaşık 1.10 m. çapında yuvarlak planlı pişmiş topraktan inşa edilmiş zemine gömülü bir tandır yer almaktadır. Han yapısı tüm cephelerde farklı genişlikte moloz taş kaplamalı tretuvar ile çevrelenmiştir (Şekil 37-43).

4.2. Cepheler

Hüsrev Paşa Külliyesi Hanı'nın doğu cephesi, 46.09 m. genişliğinde, 3.56 m. yüksekliğindedir. Cephenin güney köşesindeki 0.95 m.'lik kot farkı dört adet merdiven basamağı ile aşılmaktadır (Şekil 37).

Güneyden kuzey aynı aks üzerinde sıralanan aynı cephe mimari özellikte olan 10 oda, 2.20 m. genişliğinde 4.40 m. yüksekliğinde basık yuvarlak tonoz ile örtülüdür. Odaların girişi ahşap doğrama ve ahşap darabalar ile donatılmıştır. Doğu cephesinin kuzey bölümü kademeli olarak düzenlenmiş, kuzey ve güney giriş bölümleri diğer cepheler göre 1.30 m.daha yüksek tasarlanmıştır. Bu durum cepheye hareketlilik kazandırmıştır (Şekil 44).

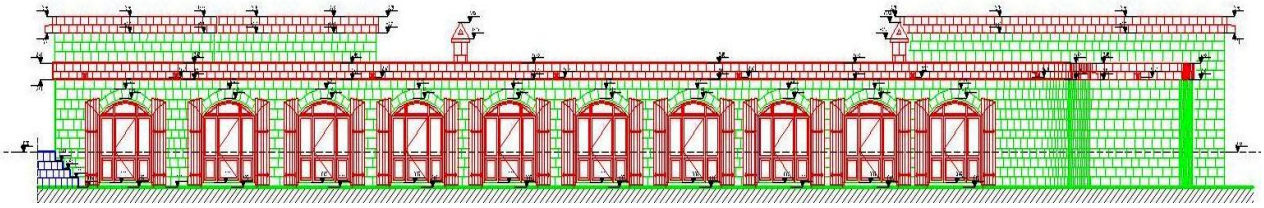

Şekil 44. Hüsrev Paşa Külliyesi Hanı Doğu Cephesi ***(Ş. Öztürk)***

Batı cephesi, 46.09 m. genişliğinde, kuzey cephe 3.81 m., doğu cephe yüksekliği ise 2.61m. olup, iki cephe köşeleri arasında zemin kotunda kaynaklı 1.20 m.'lik fark vardır. Cephenin güney ve kuzey bölümleri yapı plan düzenlenmesinden dolayı yatay ve düşeyde kademeli ve olarak düzenlenmiştir. Batı cephesinin güney uç bölümünden çift kanatlı basık kemerli mekâna giriş kapısı dışında tamamıyla sağır bir konumda tasarlanmıştır (Şekil 45).

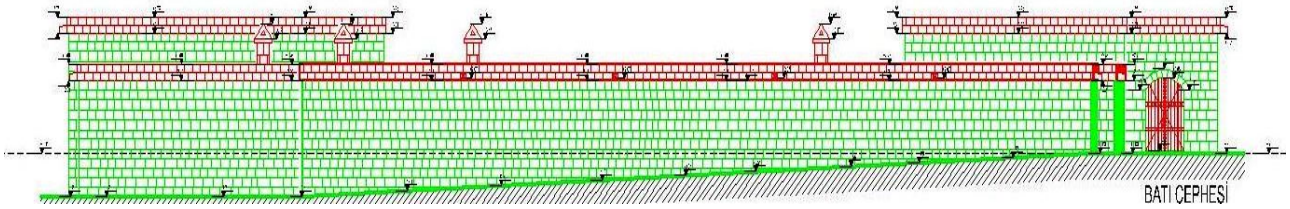

Şekil 45. Hüsrev Paşa Külliyesi Hanı Batı Cephesi ***(Ş. Öztürk)***

Kuzey cephesi, 40.15 m. genişliğinde, batı cephe 3.81 m., doğu cephe yüksekliği ise 3.55 m. olup, iki cephe köşeleri arasında zemin kotunda kaynaklı 0.60 m.'lik fark vardır. Cephenin batı ve doğu bölümleri yapı plan düzenlenmesinden dolayı yatay kademeli olarak düzenlenmiştir. Kuzey cephesinin ortasında yer alan ana dışa 1.00 m. çıkıntılı ve 4.89x5.10 m. ölçülerindedir. Sivri bir kemer nişi içerisinde yer alan çift kanatlı giriş kapısı, yuvarlak basık bir kemer ile şekillenmiştir. Giriş kapısının doğusunda bulunan iki mekân, 2.00 m. genişliğinde 4.40 m. yüksekliğinde basık yuvarlak tonoz ile örtülüdür. Odaların girişi ahşap doğrama ve ahşap darabalar ile donatılmıştır (Şekil 46).

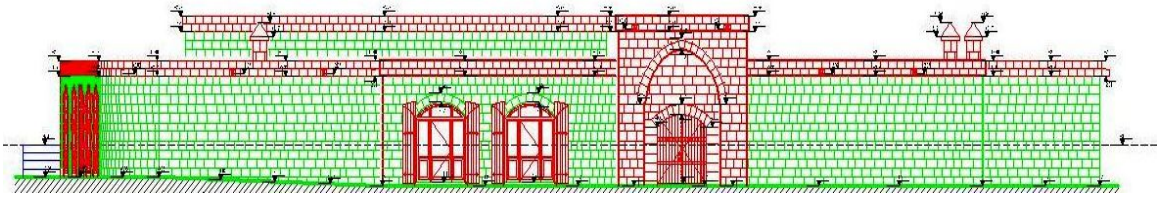

Şekil 46. Hüsrev Paşa Külliyesi Hanı Kuzey Cephesi ***(Ş. Öztürk)***

Güney cephesi, 46.09 m. genişliğinde, 3.90 m. yüksekliğindedir. Cephenin batı ve doğu köşeleri 2.61 m. kademeli olarak indirilmiştir. Cephenin ortasında yer alan güney tali giriş kapısı 1.55x1.99 m. ölçülerinde, çift kanatlı ahşap giriş kapısı, yuvarlak basık bir kemer ile şekillenmiştir. Güney cephesi doğu ve batı bölümleri yapı plan düzenlenmesinden dolayı yatay ve düşeyde kademeli ve olarak düzenlenmiştir. Hanın beden duvarları 0.13 m. dışa taşıntılı tek kademeli iki sıralı düz saçak yardımıyla örtü sistemine geçiş yapılmaktadır (Şekil 47).

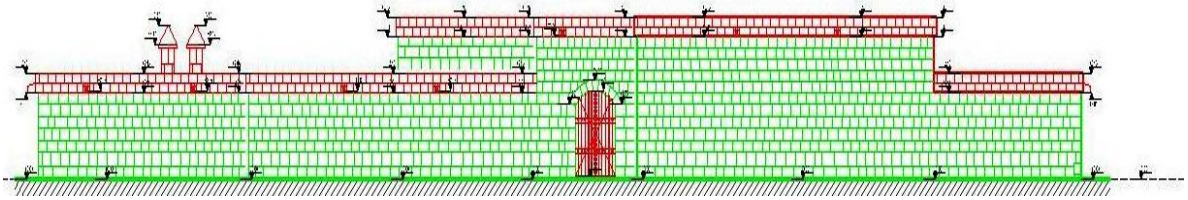

Şekil 47. Hüsrev Paşa Külliyesi Hanı Güney Cephesi ***(Ş. Öztürk)***

4.3. Düz Dam Örtü Sistemi

Hüsrev Paşa Külliyesi Hanı düz damı 40.41x46.50 m. ölçülerinde yaklaşık kare planlı tek iç avlulu bir düzenlenmeye sahiptir. Düz dam güneydoğu köşesi dışında tüm köşelerde içe doğru kademeli olarak tasarlanmıştır. Düz dam iç avlu ve dış beden duvarlarında 0.25 m. kalınlığında bir saçak ile biçimlenmiştir(Şekil 48).

Düz dam %4 dış beden duvarlarına doğru eyimli kurşun kaplama ile örtülüdür. Yağan kar ve yağmur suları, kuzeyde altı, doğuda yedi, güneyde, dört ve batıda ise altı toplam 23 adet yekpare taştan imal edilmiş çörtenler yerleştirilmiştir. Düz damda 0.50x0.50 m. 1.12 m. yüksekliğinde dört adet baca yerleştirilmiştir. Hanın kuzey ve güney giriş bölüm örtüsü, 1.30 m. daha yüksek tutulmuştur. Han iç avlusu 17.87x20.25 m. ölçülerinde üstü tamamıyla açık olarak düzenlenmiştir (Şekil 48).

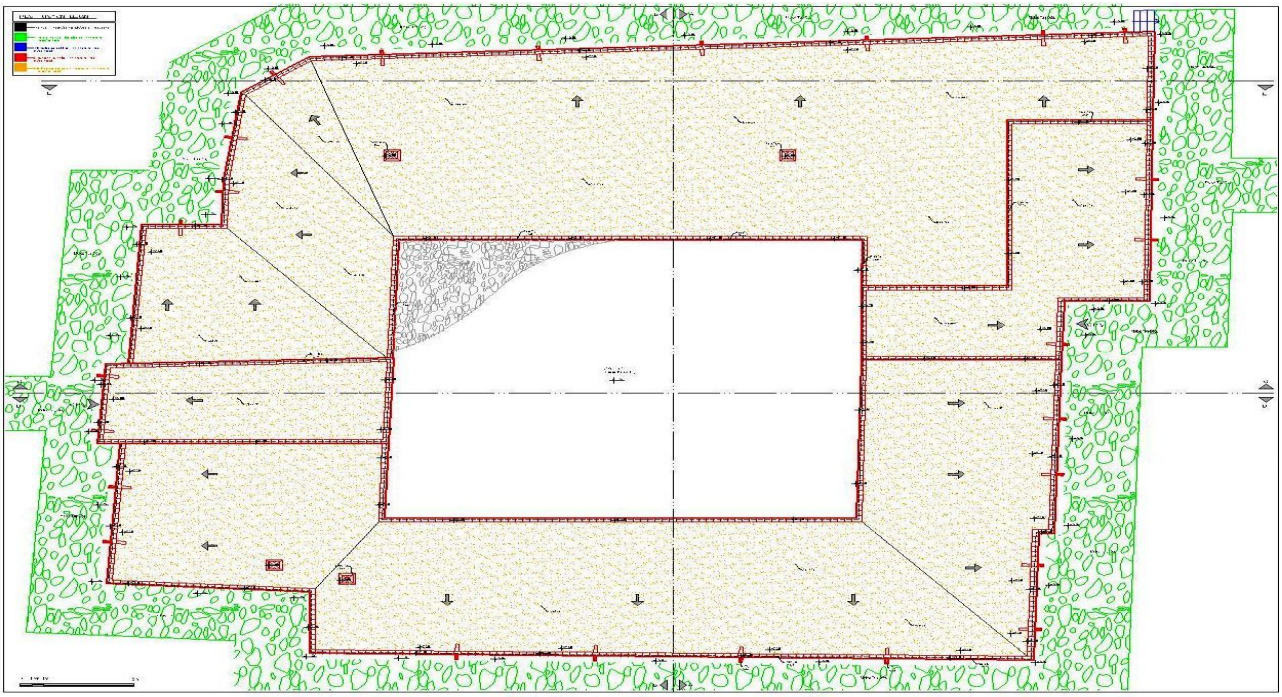

Şekil 48. Hüsrev Paşa Külliyesi Hanı Düz Toprak Dam Planı *(Ş. Öztürk)*

4.4. Malzeme ve Yapım Tekniği

Hüsrev Paşa Külliyesi Hanı inşasında yapım malzeme olarak; Yonu Taş, Kaba Yonu Taş, Moloz Taş, Ahşap, Tuğla, Kurşun ve Metal malzeme kullanılmıştır (Şekil 49-51).

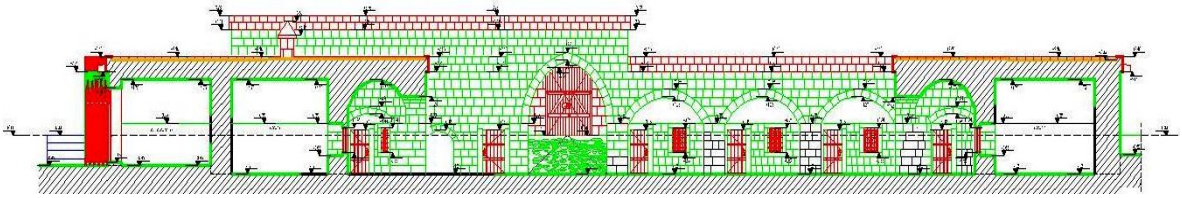

Şekil 49. Hüsrev Paşa Külliyesi Hanı A-A Kesiti *(Ş. Öztürk)*

Yonu Taş; Pencere, kapı, söve, lento, kemer yapısında, baca, saçak yapısında, çeşme yapımında ve camii giriş bölümü ile çevre duvar harpuştalarında kullanılmıştır. Kaba Yonu Taş; Yapının iç ara duvar inşasında Kullanılmıştır.

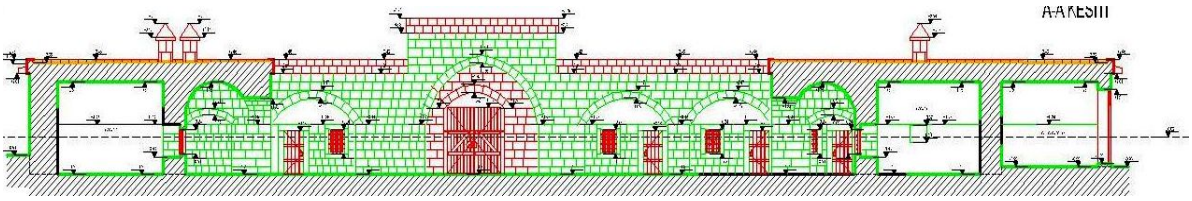

Şekil 50. Hüsrev Paşa Külliyesi Hanı B-B Kesiti *(Ş. Öztürk)*

Moloz Taş; yapının beden duvarlarında iç dolgu malzemesi dışında iç avlu zemin kaplaması ve tretuvar yapımında kullanılmıştır. Ahşap; Yapının tüm kapı ve pencere doğramalarında, oda cephe darabalarında *(Kepenk)* kullanılmıştır. Tuğla; İç mekân kapı kemerlerinde, beşik tonoz yapımında ve iç mekân zemin kaplamasında kullanılmıştır. Kurşun; Yapının tüm düz dam kaplamasında kullanılmıştır. Metal; Yapının kapı ve pencere aksesuar ve korkuluk ferforjelerinde kullanılmıştır (Öztürk, 2018, 1590-1611).

Yapının iç bölme ara duvarları yaklaşık 0.80 m., dış beden duvarları ise yaklaşık 1.00 m. kalınlığındadır. Yapının inşası sıralı dolgu duvar tekniğinde ve bağlayıcı malzeme olarak kireç harçı kullanılmıştır (Şekil 49-51).

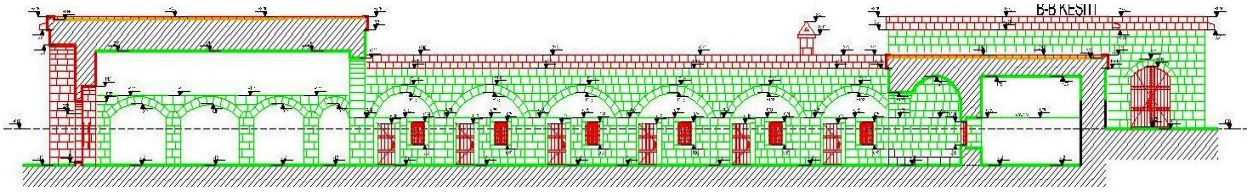

Şekil 51. Hüsrev Paşa Külliyesi Hanı C-C Kesiti *(Ş. Öztürk)*

4.5. Süsleme

Hüsrev Paşa Külliyesi Hanı'nın iç ve dış yapı elemanlarında ile cephelerde dikkate değer hiçbir süsleme ünsuru yer almamaktadrır. Yapı oldukça yalın bir tarzda inşa edilmiştir.

5. SONUÇ

Eski Van Şehri ve Van Kalesi konum ve stratejik yapısından dolayı, eski çağlardan günümüze kadar birçok uygarlık tarafından kullanılmıştır. Her uygarlık dini, askeri ve sivil mimarlık eserleri ile kadim olan şehri adeta süslemiştir. Son yıllarda Eski Van Şehri'nde ve Van Kalesi'nin kuzeyi yılın sadece bir ayında yapılan kazı çalışmaları bırakılan geri kalan onbir ayında doğanın ve definecilerin olumsuz etkisi altında kalarak her gün biraz daha tahrip olarak zemine yaklaşmaktadır. Bu olumsuz etkilerden yapıları korumak amacıyla son yıllarda özellikle Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarımı yapılan ve günümüzde yerli ve yabancı turistler tarafından kullanılan dini yapılar mevcuttur.

Şekil 52,53. Hüsrev Paşa Külliyesi Hanı Kazı Çalışmaları Genel Görünüşleri *(Ş. Öztürk)*

Bunlardan bazıları; Hüsrev Paşa Külliyesi, Kaya Çelebi Camii, Süleyman Han Camii, Horhor Camii'dir. Bu onarım çalışmaları ile yaklaşık bir asır boyu adeta ölü bir kent olan Eski Van Şehri'ne hareket ve canlılık kazandırmaktadır. Hüsrev Paşa Külliyesi'nin merkezinde yer alan cami ve türbe restorasyonu, medrese, şadırvan, imaret bölümlerini rekonstrüksiyonu 2006-9 yılları arasında yapılmıştır. Çifte hamam ve han kazı çalışmaları sonucunda ilk defa planları çıkartılarak bilim dünyasına sunulmuştur. Yine kazılar sonucunda elde edilen tüm ince detaylara varıncaya kadar ilgili, rölöve, restitüsyon ve restorasyon projesine ilave edilerek onarımı beklemektedir (Şekil 52-56).

Hüsrev Paşa Külliyesi'nin onarılarak günümüzde kullanılan bölümleri, ölü olan Eski Van Şehri'ne hareketlilik ve canlılık kazandırmıştır. Böylece yerel halk ve yabancı turistlerin uğrak noktası haine gelmiştir. Osmanlı Devletinin klasik döneminin eseri olan Hüsrev Paşa Külliyesi, Mimar Sinan'ının mimari tasarımı ile XVI. yüzyılda hayat bulmuş, aradan geçen beş asırın tüm olumsuzluk etkilerine rağmen günümüzde Osmanlının mimari mührünü iz olarak karşımıza çıkmaktadır. Hüsrev Paşa Külliyesi Mimar Sinan'ın bedeni yorgun ama ruhu dimdik ayakta kalan Van'daki tek eseridir.

Şekil 54,55. Hüsrev Paşa Külliyesi Han Batı ve Doğu Genel Görünüşleri ***(Ş. Öztürk)***

Külliyenin tamamlayıcı unsurlarında Çifte Hamam ve Hanın onarım çalışmalarının başlatmak, başta Vakıflar Genel Müdürlüğü, Van Valiliği'ni, Van halkının görevi ve kültürel değerlere karşı bir imtihanıdır. Çifte Hamam ve Han'ı onarılarak işlevlendirilmesi, kültürel, turizm amaçlı proje ve uygulamalar sonucunda, kentte sosyal ve kültürel etkinliklerde önemli artış olmuştur.

Şekil 56. Hüsrev Paşa Külliyesi Hanı Batı Genel Görünüşü ***(Ş. Öztürk)***

KAYNAKÇA

Çelebi, E. (1993). *Seyahatname III-IV*. İstanbul: Üç Dal Neşriyat.

Günel, F. M. (1993). *Eski Van Kent Dokusu Üzerine Bir Deneme.* Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Van.

Mangaltepe, İ. (2005). *XIX. Yüzyıl Fransız Seyyahlarına Göre Van.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Öztürk, Ş. (2001). Eski Van Şehir Surları. *Mimarlık İç Mimarlık ve Görsel Sanatlar Dergisi*, S. *102*, İstanbul, 32-34.

Öztürk, Ş. (1996). *Van-Ahlat ve Adilcevaz'daki Tarihi Camilerin Rölöve Proje Çalışması.* Basılmammış Yüksek Lisan Tezi Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, , Van.

Öztürk, Ş. (2010). *Hüsrev Paşa Külliyesi Han Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon Raporu*. Van.

Öztürk, Ş. (2018). Hüsrev Paşa Hanı Kazı Koruma Proje Çalışması. *Uluslararası Kültür, Sanat ve Toplum Sempozyumu*,18-20 Ekim 2018, Van.

Usta, G. K. (1994). *Anadolu Osmanlı Dönmemi Mimarisinde Mekân Analizi Han ve Kervansaray Yapılarında Uygulama.* (Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı Mimarlık Programı Basılmamış Doktora Tezi), Trabzon.

Ünal, H. R. (1995). *Türk Döneminde Van.* Ankara.